

Kósa László

EGYHÁZ, ÁLLAM, BIZTONSÁG

Molnár János: *Szigorúan ellenőrzött evangélium*, I. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2009. 400 + CLXIII oldal

A diktatúra állambiztonsági szolgálatainak működését a közvélemény hajlamos ügynöküggé leegyszerűsíteni. A figyelem csaknem minden esetben egy-egy személy érintettségének kipattanásakor irányul rá. Folyamatos jelenben kell fogalmaznunk, mert két évtized után sincs válasz számos fontos kérdésre, és a tudományos kutatás számára sem hozzáférhető az összes forrás, így számos korábbi után újabb botrányok kipattanását kizárni nem lehet. A témakörben legalább két jellemző ok miatt kitüntetett helye van az egyházaknak. Egyfelől mindmáig legfontosabb letéteményesei a jó erkölcs hirdetésének, s bár a kérdésnek nem ez az egyetlen aspektusa, a társadalom hangsúlyosan erkölcsi oldalról teszi fel. Másfelől némely társadalmi-politikai érdekcsoportok ideológiai motivációval előszeretettel terelik a diktatúra besúgóhálózatának ügyét az egyházakra. Mint ha nem az egész társadalmat fogta volna át, s az egyházak titkos ellenőrzése nem csupán az egyik, egyáltalán nem széles területe lett volna. Ma már pontosan látszik, hogy mulasztottak az egyházak, amikor a lehetőségek megnyílása után nem kezdeményezték azonnal és radikálisan a tisztázást. Így hosszabb ideig átengedték saját terheik föltárásának elsőbbségét rajtuk kívül állóknak. Nem sokat változtat ezen a helyzeten, hogy az egyházak érintettségére érzékenyek mellett az emberek másik jelentős hányada megfogékony elfeledkezni az egész kérdéskörrel, ráadásul az 1990 előtől folytonos politikai erők táplálják az „emlékezetkiesést”. Pedig aki átélte ezeket az évtizedeket, könnyen föl idézheti, hogy bár a világ természetesen nem a körül forgott, hogy biztosan van a környezetben „tégla”, mennyire megszokott, mindennapos téma volt ez akár értelmiségi munkahelyeken és általában a hivatalokban, akár magántársaságban. A nyilvánosságra került dokumentumok igazolták a föltevéseket, legfeljebb a korabeli találgatásoktól és elképzelésektől eltérő valósággal szembesültek a kíváncsiak.

A hazai katolikus és evangélikus egyház fölismerve a helyzetet, néhány éve saját hatáskörén belül elindította a múltföltárást, a református egyházban viszont ezidáig aránytalanul kevés történt. A késlekedés okainak fejtegetésére itt nem vállalkozhatunk, Molnár János könyve azonban két vonatkozásban is újdonság: jóllehet nem Magyarországról, hanem Romániáról szól, az első önálló kötet a magyar reformátusok titkos megfigyeléséről, és mindjárt kínálja az összehasonlítás lehetőségét. Magam több éve kutatom a Magyarországi Református Egyházról őrzött és hozzáférhető titkosszolgálati anyagot, ezért írásomban szeretnék néhány utalás erejéig az összehasonlítás lehetőségével is élni.

Tudott dolog, hogy a szovjet tömb titkosszolgálatai mind a szovjet szervek köpönyegéből bújtak ki, de országoként kialakultak működésüknek sajátos elemei is. Az ellen-

ségképben az egyházaknak mindenütt a legveszélyesebb ideológiai ellenfelek között jutott stabil hely. A romániai református egyház ellenőrzésében azonban magyar volta miatt ezt a szempontot megelőzte a nacionalizmus–sovinizmus–irredentizmus gyanúja. A magyar nemzetiség ügye komoly súllyal foglalkoztatta a Szekuritátét. Ne csak a belpolitikai térre gondoljunk, hanem arra a nemzetközi viszonylatban speciális geopolitikai helyzetre is, amit Magyarország mint nyugati szomszéd jelentett, akármiként próbálták a kölcsönös beutazások nagy számát korlátozni. Külföldön vagy a külföldiekkel való bármilyen kapcsolattartásban kiemelten ügyeltek arra, hogy kritikájával senki se keltse – úgymond – a Román Népköztársaság rossz hírét. A magyar elhárításban – nálunk nem lévén fontos a nemzeti szempont – huszadrangú kérdésnek számított az országimázs, hacsak nem a Magyar Népköztársaság hivatalos egyházpolitikáját bírálták.

Molnár János, a Romániából csaknem két évtizede Szegedre telepedett egyháztörténész–teológus könyve időrendben a Ceaușescu-korszakot fogja át, szükség szerint előzményekkel is foglalkozva. Földrajzilag túlnyomólag a romániai református egyház királyhágómelléki kerületére, kiterjesztett, ma már közkeletű történeti tájfogalommal a Partiumra vonatkozik a feldolgozás. Minthogy azonban az országos egyházi központnak Kolozsvár a székhelye, ott található a teológiai akadémia is, a másik nagy egyházrészt, az erdélyi kerületet ugyancsak gyakran érinti a könyv. Mellesleg a lelkészeket olykor áthelyezték, vagy maguk változtattak parókiát.

Molnár a könyvét három nagy egységre osztotta (*Megfigyeltek, Megfigyelők, Megfigyeltből megfigyelő vagy fordítva*), melyekhez „a dokumentumokban ügynökként említettek” névsora és 75 eredeti kézirat kicsinyített xeroxmásolatából álló melléklet csatlakozik. A három nagy rész személyek szerint alfejezetekre tagolódik. Így a mű szerkezete világos, jól áttekinthető, ám a tartalom korántsem az. Nem a szerző hibájából, hanem mert a könyvben bemutatott világ igen szövevényes, történései a hozzáférhető iratok esetenkénti töredékessége miatt is gyakorta nehezen követhetők.

A személyek szerinti alfejezetek alapanyaga személyi dossziékból való. Molnár mégsem pusztá ügynöktörténetekkel szolgál, hanem lehetőség szerint föltárja a Szekuritáté működését, az egyházüldözés mindennapjait. A magyarországihoz képest – legalább egyházi viszonylatban – sokkal sűrűbb hálóval és talán rámenősebb tisztí állománnyal találkozunk. Az ennyire szoros titkosszolgálati hatalomgyakorlást, amit az államigazgatással és a pártszervekkel összeforrottan, azokat is ellenőrizve, a rendszer leghűbb fenntartójaként a Szekuritáté ellátott, 1956 után a hatalom másfajta megosztlása miatt mi nem tapasztalhattuk. A román állambiztonságiak sikeresen keltették a lakosságban azt a benyomást, hogy előbb–utóbb mindenről tudomást szereznek, ami rájuk tartozik, a totális diktatúra pedig e téren nem ismer határokat. A magyarországiaknak az 1960-as évek második felétől egyre sűrűsödő erdélyi utazásaikon visszatérő élményük volt – ezt magam is tanúsíthatom – a meglátogatottak megfigyelésfóbiája. Noha mi is diktatúrából érkeztünk és számoltunk a besúgókkal, mégis egy ideig sokan túlzásnak tartottuk a telefonok és rádiók letakarását, a vízcsapmegnyitást, a telefonban hallatszó kattánás kizárólagos magyarozatát, vagy a legnyugodtabbnak tartott sétálós beszélgetést. Kétségtelen, hogy levelek veszték el vagy a megérkezőkön látszott a fölgözölés nyoma. A könyv-

ből adatolva derül ki, hogy a rejtett mikrofonos lehallgatást sűrűn alkalmazta a román titkosszolgálat házkutatásokkal, határátkeléseken előkészített szigorú ellenőrzésekkel, sőt olykor követéssel megbízott katonai egységek bevonásával együtt is.

A megfigyeltek és a megfigyelők személyi dossziéi ezekről készült jegyzőkönyveket, nyomozati terveket és összesítéseket, beszerzések dokumentációit, legfőképpen hálózati jelentéseket tartalmaznak. A budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött ügynöki munkadossziék viszont csak a jelentéseket és a tartóisztek értékeléseit, esetleg foglalkoztatási terveket foglalnak magukban. A titkos nyomozások és a beszerzések iratai külön dossziékba kerültek. Lényeges különbség, hogy az utóbbiak nálunk kivételes ritkasággal férhetők hozzá, pontosan még hollétük sem ismert, pedig nagyon sok esetben perdöntőek lehetnének. A kutatható iratokról azonban – mint jelzi a szerző – Romániában sem tudható, mekkora hányadát teszik a föltehetően meglévő teljes anyagnak. Azaz nem megalapozatlan a gyanú, hogy az illetékesek megválogathatták a Molnár által látott forrásokat. Erről a kritikai szempontról a könyv egyetlen lapját olvasva sem szabad megfeledkezni.

A Szekuritáté a lelkészi pályán később megfigyeltekké vagy megfigyelőkké válókat csaknem minden esetben már főiskolás diákeveiktől (teológiai akadémia) figyelemmel kísérte. A beszerzéshez előírás szerint – akárcsak nálunk – több, életrajzot, jellemről, képességekről, egyéni szokásokról stb. beszámoló jelentést gyűjtöttek. Ha a könyv olvasása során keletkezett egyik alapvető benyomásunkat közöljük, hogy a szekus tisztek nagyon sokan voltak, nyilvánvalóan pontatlanul fejezzük ki magunkat, mert nincs viszonyítási alap. Ezúttal a magyarországi összevetés sem érvényesülhet. Annyit mégis tartalmaz ez a megállapítás, hogy szinte minden helyzetben és esetben, nem kivéve a kicsiny, félreeső településeket sem, szükség szerint mozgósítani tudtak megfigyelőket. Nemzetközi szinten is előírás az ügynökök ellenőrzése, a könyv tükrében a romániai egyházi ügyekben, a legapróbbakban sem maradhatott el a kontroll. Mégis néhány esetben sikerült a szerzőnek dokumentálnia, hogy a mindenható szervezet melléfogott, tévedett, fiaszkót volt kénytelen elkönyvelni. Többször bukkant elő beszerzések kudarcának vagy dekonspirációnak (lelepleződésnek, önleleplezésnek) a nyoma. Akadtak, akik meg tudták győzni a szekusokat alkalmatlanságukról. Igaz, ennek ára volt. Leggyakrabban az, hogy pályájukon mindenféle előmenetelről lemondhattak, útlevel, ösztöndíj nem járt nekik. S nem egyszer újra próbálkoztak beszerzésükkel. Püspökök, püspökhelyettesek, egyházkerületi tanácsosok és esperesek, tehát a felső- és középvezetők igen nagy hányada valamilyen módon belekerült – köznyelven említve – a szeku hálójába. Tehetséges és nyelveket tudó lelkészek, másfelől a bármely okból kompromittálódók bizton számíthattak rá, hogy megkeresik őket. De ürügy lehetett a gyülekezetet fölvirágoztató lelkipásztorkodás és a túlzónak minősülő kegyes beállítottság is. Az utóbbi állambiztonsági „toposza” – miként Magyarországon is – egy hajdani hitbuzgalmi egyesület nevére a fokozottan üldözendő „betánista” lett. A könyv alapján nem lehet becslésekbe sem bocsátkozni, de az kiderül, hogy a Szekuritáté nem „dolgozott” eredménytelenül.

Mínt hogy válogatni kellene, s ez óhatatlanul állásfoglalás lenne, személyek nevét ebben a könyvismertetésben nem írjuk ki, kivéve Tőkés Istvánt és Tőkés Lászlót, apát és

fiát. Hatalmas mennyiségű írásos anyag alapján róluk és általában a Tőkés családról szól ugyanis a könyv szöveges részének majdnem egyharmada. Ügynökök raját foglalkoztatták velük szemben az alkalmi jelentőktől a valószínűleg szűkebb családtag besúgóig. Szerteágazó „ügyeik” ismertetésében még sok a homályos részlet. A rövidebb részfejezetek sem mentesek a felderítetlen vonatkozásoktól. Nem egyszer hiányos egy-egy személy titkosrendőri története. Némelyiket azonban a jobb forrásadottságok segítségével kerek elbeszélésként tudja előadni Molnár, mégha nem is képes minden rejtélyt megfejtetni. Ilyenként említjük például a fedőnevükön „Betanistul – Predicatorul-Carol” és „Márta – Clujeana” esetét, akiknek történetét a fordulatossági sajátságok miatt a szerző bevallottan nem tudja besorolni a három nagy fejezet valamelyikébe.

A könyv a titkosrendőri iratok szemszögéből hiteles krónikája a romániai magyarság elnyomott helyzetének is, tükre információk kiszolgáltatottságának. Mennyire ki voltak éhezve minden, sorsukat valahogyan (reménységük szerint) érintő hírre, amely ellenőrizetlenül talált utat hozzájuk akár magyarországi beutazóktól, akár a SZER-ből. Ebben a helyzetben kiszámíthatatlanul és váratlanul jelentőséget kaphattak eredetileg érdektelen belpolitikai és kulturális események. A szóban-írásban vigyázatlanul továbbadott értesülések ügynöki jelentésekben rögzültek, így őrzik a gyorsan elmúló mindennapi pillanatokat.

A könyv azt tanúsítja, hogy az adott korszakban a lelkészek meghatározó többsége fiatalon és idősödve is komolyan vette munkáját, azaz jó lelkiismerete szerint hitből, hivatásszeretetből és magyarságtudatból igyekezett azt végezni. Az egyenlőtlen erőviszonyok miatt csaknem esélytelen voltának ismeretében is törekedtek erre. Molnár erre a magatartásra támaszkodva veti föl az egyházak mozgásterének, sőt bizonyos autonómiájának kérdését. Számos tényezőtől függött, hogy az egyén mennyire tudott élni a szűk lehetőséggel, a vezetéstől pedig valóban nem lehet elvitatni némi önállóságot. Ez azonban a kényszerűen együttműködő felek alkalmanként óhatatlanul kialakuló „rivalizálása” címszó alá írható. Egyébként a Szekuritáté tudta, hogy beszervezett titkos munkatársai „hitéléért” néha engednie is kell.

Molnár János vállalva a közkeletűen „kényes”-nek mondott témakört, több éves kitartó munkával fontos könyvet írt. A három nagy részen kívül igen szűkszavú, csupán rövid „alapozás”-t és „részleges konklúzió”-t közöl, tanulmányt nem. Nem szól a tervezett folytatásról sem, amit a kötet sorszámozása sejtet. A romániai sajtóban időnként, akárcsak nálunk, különböző (nem feltétlenül egyházi) ügynökügyek borzolják a kedélyeket. Ez a mű 2009 júniusi megjelenésével ugyancsak nagy visszhangot keltett. Jelentős következményként tavaly ősszel a Kolozsvár székhelyű erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsa (legmagasabb testülete) szigorú határozatot hozott, és kiadta végrehajtási utasítását is („A kommunista titkosszolgálatral való együttműködést vizsgáló átvilágító bizottság működési szabályzata”). Érdeklődéssel várjuk Molnár János könyve következő kötetének megjelenését, mely remélhetőleg a kérdéskör további tisztázódását segíti majd.